

De onderduik, Joden die van elders in Nijmegen onderdoken

VERSIE 5 SEPTEMBER 2020. Correcties bij Fanny Josephus Jitta en bij Lea Haagman, aanvullingen bij enkele anderen, onder wie bij Max en Levie Sleutelberg. Onderduikers die we niet vermeldten in het vorige artikel: Sara Groenteman, haar man J. Croonenberg en hun zoon en verder nog Wittkoski.

In dit overzicht hebben we gegevens bij elkaar gezet over Joden die zeker of zeer waarschijnlijk van elders in Nijmegen of directe omgeving onderdoken. Dit overzicht is zeker niet volledig. Over de meeste personen en hun ervaringen in deze jaren is meer te vinden in de Namenlijst op deze site (onder het thema: 'Wie'). We noemen hen allen onderduikers, maar laten we daarbij bedenken dat het in een aantal gevallen gaat om zeer jonge kinderen, die hier ondergebracht werden. Bij arrestaties noemen we soms de namen van de betrokken agenten van de Gemeentepolitie Nijmegen. Het gaat dan om mensen als Verstappen, De Ruiter, Hidskes, Spee, en Wiebe.

In een naschrift gaan we in op mensen die in Nijmegen hulp boden aan deze onderduikers.

Aanvullende gegevens zijn zeer welkom.

Helena Abram (31 maart 1931, Amsterdam) **en haar moeder Catharina Speelman** (11 juli 1906) zaten ondergedoken bij H. Split en de reiziger en corrector J. H. Kettenis op de Heiweg 119. Zij keerden echter in de loop van 1943 terug naar Amsterdam en werden daar na verraad door Roza Busnach, die vaker voor de SD werkte, opgepakt bij Magdalena Swarts.

Van **Maurits (Max) Agsteribbe** (10 maart 1910, Amsterdam), **Mietje Philips** (9 september 1915, Zutphen), **Robert Agsteribbe** (Zetten, 17 juli 1944), **Joseph Agsteribbe** (9 maart 1910, Amsterdam), **Betje Leeraar** (13 mei 1904) waren Maurits en Joseph tweelingbroers. Zij duiken - Maurits vanuit Arnhem en Joseph vanuit Amsterdam - met hun vrouwen Mietje en Betje op meerdere plaatsen onder en zitten op zeker moment samen bij A. Albrecht op de Hatertseweg in Nijmegen. Als ze daar weg moeten, gaan Joseph en Betje mee met Willebrordus de Kadt naar Arnhem. Hij werkt echter voor de SD en verraadt hen, en ze worden in Auschwitz vermoord. De Kadt poogt later ook met succes Albert Cohn te laten oppakken. Kort daarna wordt De Kadt zelf door het verzet geliquideerd op de Willemsweg. Maurits en Mietje gaan dan eerst naar het verzetsechtpaar Judith Dekker en Ben Companjen op de Hatertseveldweg en vervolgens naar Jaspers en zijn vrouw op de Hindestraat. Tijdens de onderduik in Nijmegen raakt zij in verwachting. De vrouw van Leo Derks brengt, als verpleegster verkleed, Mietje naar Zetten, naar het 'Tehuis voor ongehuwde moeders'. Zij moet daar doen alsof ze zwanger is van een Duitse militair. Haar kind Robert wordt er geboren. *Zie ook het interview met Mietje Philips op deze site.*

Rebecca Bamberg (vrouw van Leeuwe, geb. 27 september 1869, Amsterdam) zit aanvankelijk ondergedoken bij dominee F. van Iterson. Als diens huis gevorderd wordt door de Wehrmacht, moet zij daar weg en zij komt dan bij A. W. Müller (weduwe van Metsch) aan de Ubbergseveldweg 47. A. Peeters van de Broerdijk leidt de politie naar Van Iterson, die vervolgens doorslaat en het nieuwe onderduikadres doorgeeft, waar Rebecca op 13 februari 1944 opgepakt wordt. Peeters komt kort erna in kamp Oranienburg terecht en reist door naar Oekraïne. Van Iterson komt na de oorlog voor het gerecht. Rebecca wordt vermoord op 6 maart 1944. Zie ook nog bij Elisabeth en Hendrina Seemer. Op dezelfde dag worden ook Leentje Cohen en Jacob Levitus opgepakt als gevolg van hetzelfde verraad. Zie ook het artikel *De onderduik, Joodse inwoners van Nijmegen die proberen te ontsnappen* op deze site.

Esther Bamberger (12 augustus 1943, Amsterdam) kwam amper zes weken oud terecht in het weeshuis van Kamp Westerbork. Ze werd van daar eind 1943 ontvoerd door verzetsstrijdster Sietske Hoekstra, die haar onderbracht in Nijmegen bij haar nicht An Brendel en Ep Brendel, die zelf later ook onderdook. Op 27 april werden Esther, An Jansen, haar zus Dien en diens man Gerard naar het Huis van Bewaring in Arnhem gebracht. Op 8 mei 1944 werden An en Dien naar Kamp Vught overgebracht en Esther op die dag of vlak erna naar Kamp Westerbork. Zij werd toen weer daar naar het weeshuis gestuurd en op 4 september 1944 werd zij naar Theresienstadt gedeporteerd. Zij heeft dat kamp overleefd en is na de oorlog naar Engeland geëmigreerd. An stierf in KL Ravensbrück.

Carla Bonn (12 september 1937) wordt na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend bij Suringa op de Ubbergseveldweg 47, waar zij, nemen we aan, was ondergebracht. Haar vader was vermoord in KL Buchenwald, maar moeder in Auschwitz, haar broer was ondergebracht in Amstelveen.

Johanna Bronkhorst (6 februari 1888, Nijmegen) en **Israël de Jong** zitten ondergedoken bij kantoorbediende C. Metzger, van Slichtenhorststraat 40, zo verklaart Metzger na de oorlog tijdens het vooronderzoek tegen Wiebe inzake de arrestatie van hun dochter Sophie en haar man. Ook Israël legt een verklaring af in die zaak.

Siegfried van Coevorden (28 april 1916, Coevorden) en **Martha van Kleef** komen uit Utrecht en worden op 5 mei 1944 door Verstappen, Wiebe en Hidskes opgepakt bij de architect H. Wijnacker op de Tooropstraat 8. De agenten vinden daarbij een notitie die leidt tot vijf arrestaties in Utrecht. Van deze arrestanten ontsnappen er twee, drie anderen zullen worden vermoord.

Anna-Simone Cohen (14 januari 1910) en **Guusje Cohen** (1930) worden na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend bij hun tante Marie Constant aan de Groenestraat 190. De man van Constant, Israël Cohen, was al in 1942 als 'strafgeval' naar Auschwitz gedeporteerd. Beiden woonden ze in Wageningen op de Beuningstraat 22. Zaten ze al langer bij Constant en haar kinderen of gingen ze erna de bevrijding heen na elders ondergedoken te hebben gezeten? De zus van Anna-Simone, Sophia, werd wel opgepakt in Wageningen.

Sara Cohen (11 december 1881, Amsterdam) was de zus van Leentje Cohen (vrouw van Jacob Levitus) van de lunchroom aan de Grote Markt, die beiden opgepakt werden. Sara zat ondergedoken bij de familie Huijding aan de Van Goorstraat 73. De man van

Sara, Joseph Piller en haar zoon Leo Piller waren in 1942 gedeporteerd en vermoord. Een dochter was geëmigreerd naar Argentinië. Zij overleed in 1980.

Jacob Croonenberg (19 februari 1905), **Sara Groenteman** (en hun zoon **Jacques Croonenberg** (24 maart 1932) woonden in Amsterdam op de Roerstraat 42II en zijn kennelijk in Nijmegen ondergedoken. Hij was een reiziger in manufacturen. Ze worden op 25 januari 1944 opgepakt door de agenten van de Politieke Dienst Verstappen en De Ruiters voor de SD en waarschijnlijk eerst overgebracht naar Arnhem en van daar op 8 februari 1944 naar Westerbork. Wij kunnen nu niet achterhalen op welk adres zij werden gearresteerd. Sara en Jacques worden vermoord op 6 maart 1944 en Jacob gaat daar in quarantaine tot 3 april 1944 en wordt vermoord ergens in juli 1944.

M. Dessaur en zijn **vrouw** zaten ondergedoken bij de bloemist Jos Meinen, Dikkeboomweg 27. Dit blijkt uit een verklaring die zij kort na de oorlog aflegden. De achternaam van de echtgenote kennen wij nu niet. Knas Dessaur (5 november 1942, Den Haag) wordt na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend Nieuwe Nonnendaalseweg 63, Nijmegen. Wij gaan er nu vanuit dat hij de zoon is.

Mina van Dijk (13 mei 1886, Geffen) en **Miep van Dijk** (4 september 1918) worden na de bevrijding aangemeld bij het Centraal Registratiebureau voor Joden als wonend op de Oranjesingel 12. Het is nu onzeker of zij in Nijmegen e.o. zaten ondergedoken. Zij woonden voor de oorlog beiden op de Courbethstraat 11, Amsterdam

Clara Drielsma (16 februari 1910, Elst) en haar moeder **Esther Elte** (16 september 1874, Alkmaar) doken samen op of rond kerstmis 1942 onder. Tot dan had Clara als waarnemend hoofd van de Joodse School een *Sperre*. Ze woonden tot dan samen in Elst, een broer van Clara was daar al opgepakt en gedeporteerd. Op 21 januari 1943 staan hun namen al in een politiebericht. Zij doken onder op diverse plaatsten in Nijmegen, o.a. op de Tooropstraat (Kersten), Berg en Dalseweg (Van de Ploeg) en het langst bij de kapper Bongaards, Lage Markt 45. Esther overleed er op 7 juli 1944 net in de week dat er aanslagen waren op Duitsers en NSB'ers en er overal huiszoekingen werden gehouden. Haar moeder werd daarom onder de keldervloer begraven. Clara verhuisde na de oorlog naar Oss. Zie ook het artikel *Van school gestuurd* en het oorlogsverslag van Clara Drielsma, beide op deze site.

Ber Drukker uit Amsterdam, Amsteldijk 97 III, penningmeester AJC en publicist, verklaart na de oorlog ondergedoken te zijn geweest in Nijmegen bij de arts J. Bol, Fransestraat 81, van 3 januari 1943 tot 4 februari 1944.

Roosje Eichenwald (26 augustus 1895, Neede) en haar dochter **Dina Maas** (19 september 1920, Groenlo) waren aanvankelijk vanuit hun woonplaats Groenlo naar de zus van Roosje in Nijmegen gegaan en hielden zich vervolgens verborgen bij de familie Snabel aan de Dr. Jan Berendstraat 20. Roosje staat al vermeld in een opsporingsbericht van 13 augustus 1942 en Dina op 21 januari 1943. Ze worden na verraad een zekere Van Manen uit Ede door twee agenten ook uit Ede opgepakt in de woning van Snabel rond 18 januari 1944. Ze verblijven dan drie weken in het Huis van Bewaring in Arnhem en gaan op 8 februari naar Westerbork. Op 3 maart worden zij naar Auschwitz gedeporteerd. Dina zal van daar terugkeren, Roosje niet. Zie ook het verslag dat Dina schreef over deze ervaringen, op deze site.

Maja Eisendraht (28 maart 1917) zat ondergedoken bij de familie Van Pelt in Berg en Dal. Ze sprak met de SD'er Gerritsen over haar positie en over die van haar familie zonder door te hebben wat voor figuur hij was. Zij werd in mei of juni 1943 opgepakt en als gevolg ervan ook haar beide zussen, die een schuilplaats hadden gezocht in Amsterdam en Utrecht. Haar vader had zich in oktober 1942 van het leven beroofd. Haar moeder meldde zich toen zij hoorde dat al haar dochters waren opgepakt bij de politie in de vergeefse hoop hen nog te zien. Zie ook: *Joodsmonumentzaanstreek*.

MAJA EISENDRAHT, BER DRUKKER en DINA MAAS

G. Franschman Wij hebben geen andere gegevens over hem dan de verklaring van de pensionhoudster Hendrika Ziel (Tweede Oude Heselaan 532) op 10 april 1946: "In de bezettingsjaren 1940-1944 heb ik in mijn woning onderdak verleend aan Joden en wel aan een Jodenjongen, genaamd G. Franschman, wonende te 's-Gravenhage." (Verklaringen tijdens vooronderzoek tegen Wiebe, CABR).

Adolf van Gelder (3 mei 1923) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier: Burghardt van de Berghstraat 84, Nijmegen. Zat hij hier ondergedoken? In de loop van 1945 gaat hij weer naar Amsterdam.

David Salomon Gersons (7 november 1872, Tiel) woonde in Tiel. Hij wordt op 5 juli 1943 gearresteerd en op 15 juli 1943 overgebracht van Arnhem naar Westerbork. Er is een grote kans dat hij zat ondergedoken bij de boekdrukker Meijer op de Fagelstraat 82. Hij wordt vermoord op 23 juli 1943 in Sobibor.

Isabella Gotlieb (3 maart 1892, Grave) - zij hoorde bij de grote familie Gotlieb uit Grave van wie er velen in Nijmegen woonden, haar man **Barend Velleman** (9 februari 1886) en hun zoon **Arno Velleman** (8 april 1922, Amsterdam), doken samen onder bij de groentehandelaar V. M. van Duijghuizen aan de Molenweg, de commies van de Electriciteitswerken A. Jaspers en zijn vrouw op de Hindestraat 32 en daarna bij de typocalculator H. Jansen op de Wolfkuilseweg 151. De bakker J. Bedeaux van de Hatertseveldweg hielp hen. Zij worden bij H. Jansen op 6 april 1944 opgepakt door Verstappen na verraad door de vrouw van de eerstgenoemde onderduikgever en worden alle drie vermoord.

Clara Koekoek (4 januari 1888), haar man **Andries Velleman** (22 november 1887, Alkmaar), hun zoon **Jacob Velleman** (22 augustus 1918, Schagen) en **Selma Kattenburg** werden op 4 november 1943 opgepakt bij de groenteboer V. M. van Duijghuizen aan de Molenweg 19-21. Na de arrestatie werden grote hoeveelheden geld en kostbaarheden in Amsterdam geroofd door Wiebe, Verstappen en anderen; over die roof ook iets in het boek *Jodenjacht* (red. Ad van Liempt). Clara, Jacob en Andries worden vermoord, over het lot van Selma kunnen wij nu niets zeggen.

David de Levita (5 augustus 1926) van de Sarphatistraat in Amsterdam staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier Driehuizerweg 46. Mogelijk zat hij daar in Nijmegen ondergedoken. Hij was kennelijk familie van Catharina Godefroi (wier moeder ook De Levita heette), die hier woonde.

Resy Grünberg dook met haar man **Samuel Jakobs**, hun zonen **Manfred** en **Norbert Jakobs** en hun nicht **Rose Jakobs** onder bij Hinrichs op de Berg en Dalseweg 3. De jongens krijgen in oktober 1942 een nieuwe schuilplaats in Hintham en Rose gaat die maand naar het onderduikadres waar haar ouders **Aron Jakobs** en **Frieda de Vries** en haar broer en zus **Edith** en **Bert Jakobs** al verbleven, bij Driessen en Jansen aan de Nieuwe Holleweg in Beek-Ubbergen. De twee gezinnen waren in 1938 vanuit Meppen in Duitsland naar Nederland gevlucht, eerst naar Nijmegen en erna naar Den Bosch. Zij doorstaan de oorlog maar Rose wordt net na de bevrijding dodelijk getroffen door een granaatscherf. Zie ook: *Rose Jakobs, De roos die nooit bloeide*, 1999 (dagboek) en Anneke Nolet, *Onderduiken in Nijmegen*, in: NUMAGA (64) 2017.

LEA HAAGMAN en ROSE JAKOBS (r).

Lea Haagman (6 juli 1917, Rotterdam) dook, naar wij nu aannemen zonder haar man **Benjamin van Sister** (12 januari 1912, Amsterdam) onder bij haar broer Willem Haagman aan de De Génestetlaan. Zij wordt in januari 1943 opgepakt op straat omdat zij zonder Jodenster rondliep. Er wordt gezegd dat zij de situatie niet meer kon uithouden. Haar broer wordt enkele dagen opgesloten in het Huis van Bewaring in Arnhem. Door een familielid wordt gezegd dat ook de waarschijnlijk elders ondergedoken Benjamin zich vervolgens zou hebben aangegeven.

Suzanna Stodel (18 december 1889, Norderney) en haar dochter **Jeanette Hoffmann** (11 september 1921, Amsterdam), beiden uit Amsterdam, zijn in Nijmegen op de dag van de grote razzia van 17 november 1942 en worden dan gearresteerd. Ze

waren er wel zeker ondergedoken. Ook zij worden tezamen met 196 Nijmeegse Joden op 18 november 1942 vanuit de HBS naar het station gebracht en van daar naar Westerbork.

In het gezin van Raphael **Israël** en Schraivesande zouden **vier** familieleden van Raphael op de Hazenkampseweg ondergedoken hebben gezeten. Een zou er zijn overleden en de anderen poogden naar Zwitserland te ontkomen. Gegevens in: Bart Janssen, *Het verdriet van Nijmegen 1940-1945*, p.1229. Helemaal duidelijk is dit niet. Raphael zelf wordt opgepakt en was hoogstwaarschijnlijk nog in Auschwitz. Het gezin moest verhuizen en de kinderen gaan op zeker moment naar een tehuis. Misschien hebben ze er voor korte tijd verbleven.

Abraham de Jong zat volgens meerdere secundaire bronnen ondergedoken aan de Daalseweg in Nijmegen, maar volgens andere bronnen was hij in die periode in Engeland. Hij richtte tijdens de oorlog mede het blad Le-Ezrath Ha-am op.

Fanny Josephus Jitta (2 oktober 1886, Amsterdam) was in Nijmegen ondergedoken bij Maria Maessen, pensionhoudster Berg en Dalseweg, waarsch. nummer 130. Ze wordt opgepakt door Wiebe op 4 oktober 1943. Wiebe staat toe dat ze nog een korte brief schrijft vanuit het Politiebureau in Nijmegen aan een zekere Jan, met o. m.: "4 Oct 1943. Beste Jan, ik ben verraden en zit op het politiebureau in Nijmegen (door Tromp uit Gestel). Heb jij de bewijzen van Ariërschap van de Koseniks en kun je mij helpen? Adriaan's grootmoeder was Portugeesch Salvadary. Tracht me te redden en probeer of ik in Barneveld kan komen. De burgemeester v. Gestel telefoneerde indertijd met Frederiks en die zei dat er plaats was, maar de familie moest aanvragen. C.D.S. deed dat zonder succes omdat ik ondergedoken was. Nu dat ik weer mijn eigen naam heb kan ik het misschien. De commissaris v. politie, die net hier was geeft me goede hoop dat ik met die bewijzen eerst naar B. kan komen en dan vrij kom, zonder ster mag lopen. Aan Brenger dezes, den Heer Wiebe, kun je die bewijzen sturen. Adres hoofdbureau v. politie Nijmegen. Waarschijnlijk kom ik nog even bij Mevr. v Laar om mijn boeltje te pakken. Schrijf me daarheen. Berg en Dalseweg 130. Hartgr. Fanny." Ze is dus verraden door iemand met de naam Tromp uit St. Michielsgestel, van wie wij nu verder niets weten. De gegevens in de brief zijn nu voor ons verder moeilijk te interpreteren. Wij weten nu niet wie de geadresseerde Jan is, noch op wie gedoeld wordt met 'Kosenik', noch waarop gedoeld wordt met de term of naam Salvadary. Adriaan moet wel Adriaan Oppenheim zijn, haar ex-man. B. is mogelijk maar niet zeker Bühe, de *Judensachbearbeiter* van de Aussenstelle Arnhem. Mevr. van Laar is de pensionhoudster Maessen, hier aangeduid met de naam van haar man. De burgemeester van St. Michielsgestel was toen H. Roelofsz. Om andere redenen werd hij onder beheer gesteld na de oorlog. Fanny wordt vermoord op 19 november 1943. Wiebe en De Ruiters gaan nog naar Den Haag om meer dan f 8000,- en andere goederen in beslag te nemen bij de arts Ittmann en bij Josine Maas-Geesteranus.

Elisa Judelewsky (21 jul 1912, Antwerpen) zat ondergedoken aan de Nijmeegsebaan bij Nijmegen, waarschijnlijk dus in Heilig Landstichting. Zij was de schoonzus van Betje Blok. Haar man Nathan Blok overleed in KL Sachsenhausen in oktober 1942.

Rachel de Wilde (29 januari 1900, Amsterdam), haar man **Lion Kalf** (7 november 1897) en hun twee kinderen **Ida Kalf** (16 maart 1927) en **Alfred Kalf** (26 juni 1929, Den Bosch) gingen op 9 april 1943 naar een bovenhuis op de Voorstadslaan in Nijmegen

omdat zij daar een onderduikadres hadden geregeld. De onderduikgeefster, Van Haren, had echter tevoren Verstappen ingelicht die hen nabij de Hezelpoort oppakte. Alle vier werden zij vermoord op 30 april 1943 in Sobibor.

ALFRED KALF (op foto links: helemaal rechts) en IDA KALF (foto rechts: in het midden)

Hanna Keizer (1897, Haarlem) geeft in 1945 aan dat haar man **Maurits van Thijn** (4 mei 1891) in 1943 in Nijmegen. Maurits stond in Zutphen, waar zij woonden, geregistreerd op het deportatieoverzicht als 'onvindbaar'. Hij moet dus in Nijmegen zijn ondergedoken en aannemelijk is dat dat was samen met zijn vrouw.

Vera de Lange (20 augustus 1919) uit Amsterdam staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Haar nieuwe adres is hier Javastraat 63. Op de kaart van de Joodse Raad staat een ander naoorlogs adres in Nijmegen, dat we niet kunnen lezen. We nemen aan dat zij hier zat ondergedoken.

Engelina de Leeuw (5 juni 1859, Tiel) zit met haar beide dochters **Hendrina Seemer** (6 december 1885) en **Elisabeth Seemer** (29 augustus 1889) ondergedoken bij A. Peeters op de Broerdijk. Ze woonden in Amsterdam. In die periode komt zij te overlijden en zij wordt begraven in de tuin van Peeters. De beide dochters moeten dan vertrekken en gaan naar de ouders van Arnoldus Hildebrand, Sparrestraat 5. Arnoldus zelf woonde in die straat op nummer 11. Peeters gaf dit adres vervolgens door aan de politie. Zij werden daar op 13 februari 1943 opgepakt. In samenhang hiermee werden ook Jacob Levitus, Leentje Cohen en meerdere helpers op die dag opgepakt, onder wie J. van Gaalen, A. Breebaart, A. Hildebrand en A. Peeters zelf, hoewel hij lid was van de NSB.

Over **Bertha van Leeuwen** (23 februari 1870) staat de melding in het Recherchedagboek van de politie van Nijmegen dat zij is opgepakt eveneens op 13 februari 1944, zie RAN 85_3923. Wij kunnen nu geen nadere gegevens over haar vinden.

Henriëtte Menko (16 september 1895) uit Groningen wordt na verraad opgepakt op 9 september 1942 bij Hendrika Ziel, die een pension dreef aan de Oude Heeschelaan 532 (nu: Tweede Oude Heselaan 532, op de hoek met de Voorstadslaan) en haar man, de fabrieksarbeider J. Arnold. Na deze arrestatie werden diverse andere personen opgepakt onder wie een man van ongeveer 22 jaar oud met de achternaam **Lion** en zijn **vrouw**, van wie we de achternaam nu niet kennen. Zij kwamen uit Den Haag en zaten ondergedoken op de Emmalaan 11 bij Marianne van Beek en F.V. Baars. Verder werden opgepakt in Den Haag de zoon van Henriëtte, Irwin Serphos, Anna Van Leeuwen en de Haagse internist W.F. Noordhoek Hecht, en in Nijmegen de artsen J. Lagerwerff en Hessel Groeneveld. Henriëtte Menko zat aanvankelijk korte tijd bij

Lagerwerff. Tijdens het naoorlogse vooronderzoek in deze zaak verklaart Juriaan Schats, 60 jaar, ambtenaar NS, Emmalaan 8, dat hij toen na bemiddeling van Arnold een **Joodse vrouw** in huis had genomen, die toen ook is opgepakt. Wij weten nu niet over wie het gaat. De hele zaak kwam op gang nadat Koren informatie had gegeven aan de SD'er Gerritsen, die na de oorlog aanvankelijk ter dood werd veroordeeld, hetgeen in hoger beroep werd teruggedraaid.

Juul Mechanicus en **Rita Mechanicus** (1918) doken samen onder bij de apotheker Heinsius aan de Molenstraat. Zie o.a. Koert Broersma, *Buigen onder storm*. De vader van de twee, Philip Mechanicus, schreef over zijn jaren in Westerbork het beroemde boek *In dépôt*. In dat boek ook iets over de onderduikperiode van Juul en Rita in Nijmegen. Na Nijmegen verborg Rita zich wellicht nog even in Utrecht bij haar verloofde, Juul bleef lang op de zolder bij Heinsius. "We hebben tijdens de onderduikperiode vaak in de rats gezeten," zei Jo Heinsius. "Wij wisten inmiddels dat de Duitsers de huizen doorzochten om de joden op te halen. Mijn apotheek had regelmatig nachtdienst, dus als er gebeld werd, dan moest ik opendoen. Je wist nooit wie er op de stoep stonden, klanten of de Duitsers," zegt Heinsius in het boek van Broersma. In februari wordt het pand getroffen bij het bombardement en de beide zussen verbleven nog enige tijd in het huis van een andere apotheker, bij Rinia van Nauta en haar dochter C. v.d. Ploeg aan de Berg en Dalseweg 326.

Van **Frederika Mendels** (2 januari 1907, Arnhem) was haar man Elia Broekman gearresteerd, naar KL Mauthausen getransporteerd en daar vermoord. Zij zwerft dan in wanhoop van het ene onderduikadres naar het andere. Op 12 mei 1944 wordt zij door Wiebe gearresteerd op een adres in Nijmegen, waar zij dan sinds drie weken in de huishouding werkt en al ruim twee uren later wordt zij overgebracht naar Arnhem. Zij stelt haar ervaringen in Auschwitz op schrift en in Israël zijn deze in boekvorm uitgegeven. Uiteindelijk keert ze via Odessa en Marseille terug naar Nederland.

Een Joodse onderduiker uit Amsterdam met de naam Mendels, L.S. werd op 10 juli 1943 in Nijmegen opgepakt en op 13 juli 1943 overgebracht naar waarschijnlijk de SD in Arnhem. Wij weten niet zeker om wie het gaat maar het zou goed kunnen gaan om **Louis Sally Mendels** (29 augustus 1916) van het Meerhuizenplein in Amsterdam, die op 14 of 15 juli 1943 in Westerbork komt en op 20 juli 1943 verder gedeporteerd wordt.

Frederika Nathan (5 februari 1897, Winschoten) en **Mozes Zendijk** (9 december 1886, Elst) zaten samen ondergedoken op de Mesdagstraat in Nijmegen. Zij vertrekken daar en de onderduikgever brengt hen naar het nieuwe onderduikadres in Helmond, Stationsplein 3. Daar worden zij de volgende dag opgepakt door Roecoert en Geerts, die hiervoor ieder f 60 tot f 80 van de SD ontvangen, in Den Bosch of in Arnhem, dat is niet duidelijk. Ook de onderduikgever in Helmond, Eduard van de Kimmenade wordt vastgezet. Frederika en Mozes gaan met het laatste transport vanuit Nederland naar Auschwitz mee.

Sophia Northeimer (1895, Tolkamer) gaat ergens rond 1 mei 1940 weg uit Nijmegen met haar ouders. Zij overleefde als enige van haar grote familie de oorlog door onderduik, volgens secundaire bron was dat in Nijmegen.

L. Heinsman, die bij het Distributiekantoor werkte en steeds meer bij het verzet terecht kwam, vertelt dat hij zorgde dat **verwanten van** de in Nijmegen wonende Jeannette

Pakkedragers, vrouw van de ambtenaar Vuijsters van de Afdeling Bevolking, konden onderduiken. Wij kunnen dit nu niet verder reconstrueren.

Abraham Presburg (17 februari 1891, Amsterdam) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Zijn nieuwe adres is hier St. Annastraat 47. Het is goed mogelijk dat hij hier zat ondergedoken.

Verstappen noteert op 28 december 1943 in het dagboek van de afdeling Recherche (RAN 85_3923) dat hij **Leo Polak** (8 mei 1893, Meppel), onderduiker uit Den Haag, heeft opgepakt. Hij heeft een persoonsbewijs op naam van Leonard Polvliet. Leo Polak wordt overgedragen aan de SD. De aanhouding staat ook in RAN 2_13325 (ook op deze site); hij verblijft een nacht in een cel in Nijmegen alvorens verder gedeporteerd te worden. Mogelijk was zijn laatste legale adres Bronckhorststraat 28 I, Amsterdam. Hij stierf op 28 januari 1944 in Auschwitz.

Debora Roos (17 juli 1894, Paramaribo) uit Heiloo zat ondergedoken in het gezin van de bankwerker P. Smaling aan de Oude Graafseweg 202. Zij wordt daar opgepakt op 22 september 1943 door Kaal, Hidskes en Verstappen, en wordt in februari 1944 verder gedeporteerd naar Auschwitz, waar zij wordt vermoord.

Peter Santcroos (11 september 1943, Naarden) werd ondergebracht bij ds. Creutzberg en zijn vrouw Francoise aan de Hazenkampseweg. Hij werd erheen gebracht door de dochter van Creutzberg, die in Naarden de verpleegster was die assisteerde bij de bevalling. Peter blijft tot aan de bevrijding daar.

Max Sleutelberg (16 september 1935) en **Levie Sleutelberg** (31 oktober 1930) kwamen uit Hilversum en zaten in Mook ondergedoken bij Piet Van Beuningen aan de Rijksweg en werden daar opgepakt door Wiebe en Verstappen. Het adres was verraden door de ook in Mook wonende Anna Thijssen, de schoonmoeder van de agent Verstappen, die getrouwd was met haar dochter Maria Roeloffs. Met het laatste transport vanuit Nederland gingen Max en Levie op 3 september 1943 naar Auschwitz. Piet van Beuningen wordt naar Kamp Oranienburg gebracht.

LEVIE SLEUTELBERG

In Malden, Mook, Heumen en Overasselt werden Joodse kinderen opgevangen door tussenkomst van George Edgar (Boy Edgar), die in 1943 met zijn Joodse vrouw Mimosa (Mia) Frenk op de eerste verdieping van het etablissement 'Het Begijnhof' tussen Malden en Molenhoek ging wonen en er ging werken als arts. De hier genoemde Max en Levie Sleutelberg kwamen door zijn bemoeienis in Mook. En zo nam de familie Jan en Kaat Beelen in Overasselt een Joods meisje **Marion Kaufman** op in hun gezin. Zij is kunnen weggkomen uit de Hollandse Schouwburg. Wij hebben naar het werk van Boy Edgar verder geen onderzoek gedaan. Op internet zijn er diverse verwijzingen. Over Marion Kaufmann, zie: Hinta Gravestein, *Wie één leven redt, redt de hele mensheid: de*

onderduik van Reni Hendriks en Marion Kaufmann, in Dorpskrant Overasselt en verder is er het boek van Geert Dibbets, *Achter het front. Heumen en Malden september 1944 – zomer 1945*, waarin de gebeurtenissen ter sprake komen. Dat het over tientallen kinderen gaat, zoals sommige sites melden, lijkt ons niet helemaal juist, maar we weten dit verder niet. Boy Edgar kreeg een postume Yad Vashem-onderscheiding voor het redden van vijf kinderen.

Andries Swaab (1 augustus 1941) werd ondergebracht bij Johanna Hermina Janssen en haar man Van der Lee in de Esdoornstraat 62. Zijn moeder had hem daar gebracht in mei 1943, maar huisgenoten melden op zeker moment zijn verblijf daar bij de agent Spee. Hij wordt er opgepakt door de Nijmeegse politie in september 1943. Op 5 april 1944 wordt hij overgebracht naar Theresienstadt en naar wij nu weten is hij daar bevrijd.

Antje Turfrijer (16 december 1926) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuwe verblijfplaats staat hier alleen genoteerd: Nijmegen. Onderduik in Nijmegen is onzeker, als oude adres wordt genoemd: Bergstichting, Naarden, waarschijnlijk is bedoeld Bergstichting Laren. De ouders van Antje werden vermoord.

Samuel Vecht (21 november 1925, Amsterdam) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuw adres staat opgegeven: St. Annastraat 185, Nijmegen bij Prof. G. Brom). We mogen aannemen dat hij op dit adres zat ondergedoken. Het oude adres was Harmoniehof 35, Amsterdam. Zijn zus Milly dook onder in Heemstede, werd opgepakt en in januari 1944 op transport gezet.

Hens de Vries (19 juni 1909, Amersfoort) staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als nieuw adres wordt hier genoemd Tooropstraat 73 in Nijmegen. Mogelijk zat zij hier ondergedoken. Op het adres woonde N. van de Bergh. Hens woonde eerder op de P. Henslaan 9 in Amersfoort.

Margareta Weinberg (1 maart 1907, Rotterdam) woonde op Paltzerweg 55, Bilthoven. Zij staat op een lijst van Centraal Registratiebureau voor Joden in Eindhoven. Als adres geeft zij hier op: Ubbergen U 63. We mogen aannemen dat zij hier zat ondergedoken bij haar zus Johanna Weinberg.

Regina Wittkowski (13 maart 1875, Inowroclaw (Polen; spelling naam ook wel Witkowski) was voor de oorlog naar Mook gevlucht. Wanneer alle Joden zich in april 1943 in Vught moeten melden, onder wie haar verwanten in Mook, ligt zij toevallig net in het Canisiusziekenhuis in Nijmegen en zij is daar onder een schuilnaam blijven werken. Kennelijk heeft het ziekenhuis haar naam niet doorgegeven. Waar zij toen woonde weten wij niet. Zij overleefde de oorlog en haar kleindochter Eva, die de oorlog overleefde door onderduik in Ermelo, kwam na de oorlog bij haar te wonen.¹

¹ Bron is hier vooral: Labro e.a. *In swaeren noodt* (boek over de oorlog in Mook e.o.).

Kort naschrift over de hulp aan Joodse onderduikers

In ons artikel *De onderduik, Joodse inwoners van Nijmegen die proberen te ontsnappen* zagen we dat Joodse inwoners van Nijmegen vaak onder de uiterste druk der omstandigheden een goed heenkomen zochten en dat ze daarbij veelal de hulp inriepen van kennissen via hun werk of van verre familie. Niet in alle gevallen konden wij deze relaties precies reconstrueren.

Van mensen die van elders in Nijmegen en omgeving onderdoken kunnen we iets soortgelijks zeggen. Er bestond naar onze indruk in 1942 nog geen hecht netwerk in Nijmegen van mensen die onderduikers hielpen. Aan de andere kant was er toen toch al een hele groep mensen actief bezig op dat gebied.

Er is niet zoveel gepubliceerd over wat voor verzetsactiviteiten er in deze periode ontstonden en wie zich hierbij aansloten. De meeste publicaties gaan over wat er groeide in de loop van 1943 en daarna. Vanaf eind 1942 groeit ook snel het aantal mensen dat een schuilplaats zoekt: er zijn er die niet willen werken in Duitsland, er zijn er die gezocht worden vanwege hun activiteiten. Het aantal Joden dat na april 1943 nog een veilig heenkomen kan zoeken neemt om duidelijke redenen snel af. Over vele van de hier genoemde personen die ondersteuning boden is wel een en ander te vinden, over andere weinig of niets. We willen en kunnen hier niet volledig zijn; we willen alleen kort aangeven wie er als betrokkenen bij de hulp aan Joodse onderduikers her en der worden genoemd. Laten we daarnaast vooral de meeste mensen niet vergeten die metterdaad Joden in huis namen. Vaak waren zij ook verder zeer actief in het verzet. Slechts een enkeling in Nijmegen bood onderdak vanuit lage beweegredenen, waarbij we vooral aan Peeters aan de Broerdijk denken.

We noemen hier slechts een aantal mensen die we vaker in de stukken tegenkwamen. Dokter Groeneveld, dokter Lagerwerff en dokter Bol hielpen in de zomer van 1942 personen om onder te duiken en lijken op hun spreekuren ook adviezen te geven en te zoeken naar schuiladressen. Dokter Bär van de Maartenskliniek hielp mensen die gevaar liepen door kwetsuren te fingeren. De twee eerstgenoemden werden hiervoor opgepakt. Ook de Joodse artsen Van Gelder en Hertzdahl waren actief bij de pogingen om hen die gevaar liepen hun weg te laten vinden. Dominee Creutzberg en zijn vrouw Françoise worden ook vaker genoemd.

Daarnaast komen we Loek Visser, van oorsprong uit Arnhem, vaak tegen, hij hielp bijvoorbeeld de echtparen Agsteribbe-Leeraar en Agsteribbe-Philips naar Nijmegen te komen en ook toen zij een ander adres in Nijmegen moesten hebben, hielp hij een van deze koppels verder op weg.² Zij kwamen toen terecht bij het echtpaar Ben Companjen en Judith Dekker en vervolgens bij A. Jaspers en zijn vrouw aan de Hindestraat 32, ook al namen die we vaker tegenkomen. David Reens en Wilhelmina van Es zijn zelf actief

² Hij dook onder bij Van Eimeren in de Leeuwstraat 69. Hij werd opgepakt en naar de Koepelgevangenis in Arnhem overgebracht, waaruit hij bevrijd werd. Het huis van Van Eimeren werd leeggehaald door het verhuisbedrijf Van Wezel en de agent Warnaar ging er wonen. Ook Sietske Hoekstra, de vriendin van Loek was actief en redde onder meer in 1943 op het station van Amsterdam Sallo van Gelder uit Aalten van deportatie en zij smokkelde de hierboven genoemde Esther Bamberger vanuit Kamp Westerbork naar Nijmegen om haar onder te brengen bij An Jansen en Ep Brendel.

in het verzet, ook in hun onderduikperiode. Eerder lijken ze Bertha van Gelder te helpen wanneer zij wil vluchten; maar als ze zelf moeten onderduiken worden ze geholpen door Ep Brendel, die voorzien van wapens met hem meegaat naar Rotterdam. David kreeg een seintje van Tjerk Spijkstra dat ze hem zouden komen halen en samen met de CPN'er Louis Laarmans en Ep besluiten ze David naar Rotterdam te brengen. Wilhelmina zal hem korte tijd later daarheen volgen. De drukkerij van Van der Veer aan de Molenstraat zorgde in die periode voor valse papieren en maakte de stempels na.³

RECLAME VULPENHUIS OP EEN KAART VAN NIJMEGEN; AN JANSEN

Na de periode in de buurt van Rotterdam zoeken ze weer een schuilplaats in Nijmegen en werken dan onder meer samen met de drogist Poelen. David noemt ook ketelmaker van de NS, de CPN'er Jan Diersmann, Hengstdalseweg 155 als iemand bij wie Joden onderdoken. Verder noemt hij nog - maar dan spreken we al over 1943, wanneer vooral personen die onderdoken voor de *Arbeitseinsatz* werden geholpen - bakker Rengers, Lodewijk Laarmans, Nel Peters, Henri Achterbergh, Dijker en Peijnenburg en iemand uit Wageningen met de naam Willems.

An Jansen en haar man Ep Brendel, die we al noemden, nemen ook onderduikers in hun huis aan de Haagbeukstraat, in ieder geval de nog heel jonge uit Westerbork ontvoerde Esther Bamberger. Ep moet zelf onderduiken en An wordt gedeporteerd naar Ravensbrück, waar zij wordt vermoord.

Clara Drielsma noemt als helpers Langelaar uit Nijmegen, mogelijk A. Langelaar die bij de NS werkte. De bonkaarten kregen zij en haar moeder via kapelaan Sloot uit Elst en de persoonsbewijzen van Frieso van Hoorn uit Enschede, wiens schuilnaam toen Jan-Willem Frieso was.

Heel actief waren ook Geertruida van Geijn en haar man Hendrik van Kampen, bij wie Marianne Van Raap⁴ zat ondergedoken. Hendrik en Marianne worden samen gearresteerd en zullen beiden vermoord worden in een kamp. Margaretha Hienkens en haar man Frans Reichert (van de Vrij Nederlandgroep) hielden onder meer de drie kinderen Rothe verborgen. Vlak voor de bevrijding werd Frans doodgeschoten.

³ Het gaat om de drukkerij en winkel van A. van der Veer, het Vulpenhuis, aan de Molenstraat 94. André en Wim van der Veer, twee zonen, installeren een tweedehands drukpers in de kelder van wijnhandelaar A. Hekking in de Platenmakersstraat 31. Verder kreeg André de beschikking over een stencilmachine en een typemachine. Ze drukken onder meer de stakingsoproep, eind april 1943. Beiden worden ter dood veroordeeld en op 3 mei 1943 gefusilleerd, samen met Toon Fredericks met wie ze steeds samenwerkten.

⁴ Over Marianne van Raap en andere Joodse inwoners van Nijmegen die onderdoken, zie ons andere artikel daarover op deze site.